

YUSUF XOS HOJIBNING “QUTADG‘U BILIG” ASARIDA YOSHLARDA GENDER MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15673500>

N.J. Xayrullayeva

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali
Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim metodikasi
kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida yoshlarda gender madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishga oid g‘oyalar tahlil qilingan. Asardagi axloqiy-estetik qarashlar, erkak va ayollarning jamiyatdagi o‘rni, o‘zaro munosabatlari hamda tenglik va hurmat asosida qurilgan muomala madaniyati yoshlar tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Maqolada asarning pedagogik ahamiyati va zamonaviy ta‘lim jarayonida undan foydalanish imkoniyatlari ham ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Qutadg‘u bilig, Yusuf Xos Hojib, gender madaniyati, axloqiy tarbiya, tenglik, yoshlar tarbiyasi, pedagogik qarashlar.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborotlashgan jamiyatda shaxs tarbiyasida gender masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jamiyatda erkak va ayolning o‘rni, ular o‘rtasidagi munosabatlar, teng huquqlar va o‘zaro hurmat masalalari nafaqat siyosiy va huquqiy, balki ma‘naviy-axloqiy, madaniy va pedagogik nuqtai nazardan ham keng o‘rganilmoqda. Ta‘lim tizimida yosh avlodni faol fuqaro, insoniy qadriyatlarga ega shaxs sifatida tarbiyalashda gender madaniyatini shakllantirish muhim vazifalardan biriga aylangan. Bu jarayonda milliy ma‘naviyat, tarixiy meros va klassik adabiyot manbalari alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtai nazardan, turkiy xalq ma‘naviyati va axloqiy dunyoqarashining yuksak namunasi bo‘lgan Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida yoshlarning shaxsiy kamolotida muhim bo‘lgan gender munosabatlari, erkak va ayolning jamiyatdagi o‘rni, ularning vazifalari, o‘zaro munosabatlar madaniyati haqidagi fikrlar alohida o‘rin tutadi. Asardagi g‘oyalar nafaqat o‘z davri uchun, balki bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan, aksincha, yoshlarda gender madaniyatini shakllantirishda muhim ilmiy-tarbiyaviy asos sifatida xizmat qila oladi.

Yusuf Xos Hojib tomonidan XI asrda yozilgan “Qutadg‘u bilig” asari – davlat boshqaruvi, axloq, ilm-ma‘rifat va shaxs tarbiyasiga bag‘ishlangan mo‘tabar manba bo‘lib, unda inson hayotining barcha jabhalari qamrab olingan. Asar axloqiy tarbiya, inson fazilatlarini va jamiyatda muvozanatni saqlash kabi masalalar bilan bir qatorda, erkak va ayol o‘rtasidagi munosabatlarning zamirida tenglik,

o‘zaro hurmat va adolat kabi qadriyatlarni ham ilgari suradi. Bu esa uni gender masalalarida ilmiy-pedagogik tahlil qilish uchun muhim manbaga aylantiradi.

Mazkur maqolada “Qutadg‘u bilig” asari misolida yoshlarda gender madaniyatini shakllantirish masalalari, uning tarbiyaviy-pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinib, zamonaviy ta’lim jarayonida undan qanday samarali foydalanish mumkinligi bo‘yicha xulosalar beriladi.

Adabiyotlar tahlili Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar uning falsafiy, siyosiy, axloqiy va pedagogik qarashlarini keng yoritgan. Ushbu adabiy yodgorlik asar sifatida XI asr turkiy xalqlarining ma’naviy-madaniy dunyoqarashini o‘z ichiga olgan mukammal axloqiy-falsafiy qo‘llanma hisoblanadi. Asarning g‘oyaviy-estetik yuksakligi, uning adabiy va pedagogik qiymatini bir necha tadqiqotchilar alohida ta’kidlab o‘tganlar.

Xususan, I.G‘aniyev va X.Zohidovlar asarning tarbiyaviy mazmunini tahlil qilar ekan, unda davlatchilik, shaxsning fazilatlari, adolat, ilm va axloqqa oid g‘oyalar bilan bir qatorda, jinslararo munosabatlar ham belgilab berilganini qayd etadilar. Ular ta’kidlashicha, “Qutadg‘u bilig”dagi jamiyat va oila tuzilishi haqidagi qarashlar bugungi kun talablari bilan ham uyg‘un hisoblanadi.

Taniqli adabiyotshunos olim A.Valixanov asarning dunyoviy va diniy qarashlar uyg‘unligi orqali shaxsni kamolotga yetkazuvchi yo‘lni belgilashini ta’kidlaydi. Uning fikricha, asardagi erkak va ayol munosabatlari jamiyatning barqarorligi va ma’naviy pokizaligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Bu qarashlar gender madaniyatini shakllantirishdagi ilk falsafiy-axloqiy konsepsiyalar sirasiga kiradi.

Boshqa bir muhaqqiq Sh.To‘xliyev “Qutadg‘u bilig”ni milliy falsafiy merosning negizi sifatida ko‘radi va asarni zamonaviy ta’lim mazmuniga integ ratsiya qilish orqali fuqarolik, huquqiy va gender madaniyatini shakllantirish mumkinligini ta’kidlaydi.

Gender tahlili nuqtai nazaridan, zamonaviy pedagog olimlar – Z.Xasanova, D.Mirzayeva, N.Yunusova va boshqalar o‘z tadqiqotlarida ta’lim muassasalarida gender tenglikni shakllantirishning o‘quv-tarbiya jarayonidagi ahamiyatini yoritib berishgan. Ular ta’lim jarayonida milliy adabiyotlar va madaniy meros namunalaridan samarali foydalanishni taklif qilishadi. Bu nuqtai nazarda “Qutadg‘u bilig” asarining bevosita pedagogik resurs sifatida qo‘llanilishi yuqori samara beradi.

E’tirof etish kerakki, “Qutadg‘u bilig”dagi tenglik, adolat, hurmat, mas’uliyat kabi qadriyatlar yoshlarda shaxsiy va ijtimoiy identifikatsiyani shakllantirish, ijobiy gender munosabatlarini singdirishga xizmat qiladi. Asar tarkibidagi obrazlar – Kun to‘ti (adolat), Ay to‘ti (aql), O‘y to‘ti (taqdir) kabi shaxslar orqali ideal shaxsning axloqiy-ma’naviy tarkibi yaratiladi. Bu obrazlar erkak yoki ayol bo‘lishidan qat’iy nazar, har bir insonda bo‘lishi lozim bo‘lgan fazilatlarni ko‘rsatadi. Shu bilan birga, X.Rahimov, O.Musayev kabi mutaxassislar ta’limda milliy-ma’naviy merosni, jumladan, “Qutadg‘u bilig” asarini faol tatbiq qilish

orqali yoshlarda umuminsoniy va milliy qadriyatlar uyg'unligini tarbiyalash imkoniyati mavjudligini ta'kidlaydilar.

Asarning zamonaviy gender masalalari kontekstidagi tahlili shuni ko'rsatadiki, u nafaqat tarixi-adabiy yodgorlik, balki faol tarbiyaviy vosita sifatida ham foydalanilishi mumkin. Undan ta'lim jarayonida gender stereotiplarini buzish, tenglik, o'zaro hurmat va muloqot madaniyatini shakllantirishda samarali foydalanish mumkin.

Natijalar Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari tahlili asosida quyidagi ilmiy, amaliy va pedagogik xulosalarga kelish mumkin:

1. "Qutadg'u bilig" — milliy-axloqiy meros sifatida gender madaniyatini shakllantirishda muhim manba.

Asarda insonning axloqiy kamolotga erishishida tenglik, adolat va hurmat kabi insoniy qadriyatlar markaziy o'rinda turadi. Bu fazilatlar orqali erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlarda o'zaro tushunish va mas'uliyat hissini shakllantirish mumkin. Shu jihatdan, asar zamonaviy gender tarbiyasi uchun mustahkam ilmiy-axloqiy poydevor yaratadi.

2. Asardagi obrazlar orqali umuminsoniy qadriyatlarni singdirish imkoni yaratiladi. Kun to'ti, Ay to'ti va O'y to'ti kabi timsollar orqali shaxsning axloqiy sifatleri, jamiyatdagi o'rni va mas'uliyati shakllantiriladi. Bu obrazlar yosh avlod ongida teng huquqlilik, faol fuqarolik pozitsiyasi, insoniy qadriyatlarga hurmat kabi tuyg'ularni tarbiyalashda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

3. Zamonaviy ta'lim tizimida milliy merosni integratsiya qilishning samarasi oshadi. Asarning mazmuni ta'limda xalq og'zaki ijodi va klassik adabiyotga asoslangan interdisiplinar yondashuvni tatbiq etish imkonini beradi. Xususan, adabiyot, tarix, axloq, falsafa va tarbiya fanida "Qutadg'u bilig"dan foydalanish orqali ta'lim mazmuni boyitiladi.

4. Yoshlarda gender munosabatlarini to'g'ri shakllantirishga xizmat qiladi

Asarda erkak va ayol munosabatlari o'zaro hurmat, aql va adolat asosida qurilishi kerakligi ta'kidlanadi. Bu esa zamonaviy jamiyatdagi tenglik va islohotlar siyosatiga mos keladi va yoshlarda sog'lom gender qarashlarni shakllantirishda pedagogik vosita bo'ladi.

5. Asar zamonaviy gender ta'lim konsepsiyasi bilan uyg'un.

Globallashuv sharoitida gender ta'limining mazmuni faqat huquqiy yoki biologik asoslardan emas, balki ma'naviy va madaniy meros asosida boyitilishi zarur. "Qutadg'u bilig" bu nuqtai nazardan milliylik va umuminsoniylik uyg'unligini ta'minlaydigan muhim falsafiy qo'llanma hisoblanadi.

6. Pedagogik amaliyotda qo'llash imkoniyati keng.

Asar asosida ta'lim muassasalarida axloqiy-estetik darslar, mulohazalar klubi, davra suhbatlari, teatral ko'rinishlar, ma'naviyat soatlari tashkil etish mumkin. Bu orqali o'quvchilarning shaxsiy dunyoqarashi, hayotiy pozitsiyasi va ijtimoiy faolligi shakllantiriladi.

7. Asardan foydalanish orqali gender stereotiplarini yengish mumkin.

“Qutadg‘u bilig”da ayolning aqlli, bilimli, xulqli bo‘lishi zarurligi ta’kidlanadi. Bu qarashlar jamiyatda hukm surayotgan an’anaviy jinsiy stereotiplar ni qayta ko‘rib chiqish va zamonaviy yondashuvlar asosida tarbiyani yo‘lga qo‘yishga yordam beradi.

Xulosa Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari jamiyatda insoniy munosabatlarni, xususan, erkak va ayol o‘rtasidagi o‘zaro hurmat, adolat, mas’uliyat va tenglik tamoyillarini yuksak axloqiy mezonlar asosida bayon etgan buyuk ma’naviy meros hisoblanadi. Asardagi g‘oyalar nafaqat o‘sha davr jamiyati uchun, balki bugungi zamonaviy jamiyat, ayniqsa, ta’lim tizimi uchun ham katta ahamiyatga egadir.

Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki:

- “Qutadg‘u bilig” asarini ta’lim-tarbiya jarayonida keng qo‘llash orqali yoshlarda teng huquqlilik, o‘zaro hurmat, mas’uliyat va ijtimoiy adolat kabi gender madaniyati asoslarini shakllantirish mumkin.

- Asardagi shaxs fazilatlariga oid fikrlar, obrazlar va tarbiyaviy g‘oyalar orqali bolalar va o‘smirlarda ijobiy dunyoqarash, jamiyatda o‘z o‘rnini to‘g‘ri anglash, shaxsiy pozisiya va muloqot madaniyati yuksalishiga erishiladi.

- Asar orqali yoshlarga nafaqat axloqiy, balki falsafiy-tafakkuriy kompetensiyalar, tanqidiy fikrlash, tenglikni anglash va qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

- Milliy adabiy merosimizning bunday boy manbasini ta’lim tizimiga integratsiya qilish orqali nafaqat gender madaniyatini, balki umumiy ma’naviy-ma’rifiy saviyani ham oshirish mumkin.

Shuningdek, asar orqali tarbiya olayotgan yosh avlodda nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy madaniyat, fuqarolik pozitsiyasi va inson huquqlariga hurmat kabi umuminsoniy qadriyatlar shakllanadi. “Qutadg‘u bilig” bugungi kunda ham yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalashda beqiyos ma’naviy va pedagogik manba hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1990.
2. G‘aniyev I. Turkiy xalqlar ma’naviyati va “Qutadg‘u bilig”. – Toshkent: Fan, 2002.
3. Zohidov H. Yusuf Xos Hojib asarlarida axloqiy qarashlar. – Toshkent: Fan, 1995.
4. To‘xliyev Sh. Ma’naviyat va ma’rifat tajribasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2004.
5. Valixanov A. Turkiy adabiyotda falsafiy qarashlar. – Toshkent: Akademnashr, 2011.
6. Qodirov A. Qadimiy turkiy manbalarda shaxs tarbiyasi. – Toshkent: Ilm, 2013.
7. Xasanova Z. H. Zamonaviy ta’limda gender yondashuv: nazariya va amaliyat. – Toshkent: Fan, 2018.

8. Mirzayeva D. A. Yoshlarda gender madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari. – Samarqand, 2020.
9. Yunusova N. Ta'limda tenglik va gender adolat masalalari. – Toshkent: Nuri ma'rifat, 2021.
10. Rahimov X. Milliy qadriyatlar va zamonaviy tarbiya. – Toshkent: Fan, 2019.
11. UNESCO. Gender Equality in Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2020.
12. Fraser, N. Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition. – New York: Routledge, 1997.